

**Український державний
архів 17 ст. Особливості
функціонування установ та
архівів України -
Гетьманщини у 18 ст.**

Виконала роботу:

Студетка групи:

”діловодство”

Волинкіна Соломія

- Історія архівної справи в Україні є складовою і невід'ємною частиною української історії. З часу здобуття Україною незалежності розпочався новий етап у розвитку історичної науки, помітно посилився інтерес і до архівознавства - наукової системи і спеціальної галузі історичної науки, яка трактує архівну справу як частину розвитку науки і культури, один з напрямків державного будівництва.
- Документи є засобом закріплення різними способами на спеціальних матеріалах інформації про факти, події, явища, об'єктивну дійсність і розумову діяльність людини. В державних і відомчих архівах, бібліотеках, інших центрах документації зосереджений великий об'єм ретроспективної інформації, що використовується для діалектико-матеріалістичного вивчення історії держави, в народногосподарських, наукових і культурних цілях.
- Українськими фахівцями виконана велика робота по поліпшенню умов зберігання документів, створенню і обладнанню архівів. В результаті систематичної роботи, що проводиться в архівах, бібліотеках, наукових інститутах і лабораторіях, стала яснішою картина фізико-хімічного стану документів і деяких процесів зміни їх первинних властивостей під впливом зовнішніх факторів - світла, температури і вологості повітря, його газового складу і ін.
- В різних сховищах сконцентровані різноманітні за часом походження, змісту, оформленню, техніці і способу відтворення документи.

- ◉ До них відносяться стародавні і сучасні рукописні і друкарські матеріали у вигляді книг, окремих державних актів, планів, креслень, малюнків і художніх репродукцій, виконаних на різних сортах паперу, шкірі і пергаменті, за допомогою використання різних фарбників органічного і неорганічного походження.
- ◉ Важливим розділом архівознавства є історія архівної справи, яка вивчає процес становлення і розвитку архівної галузі. Новітня епістеміологічна ситуація потребує нового прочитання (в найширшому сенсі) історичних джерел. Цьому може допомогти осмислення досвіду в галузі дисциплін, що пропонують інструментарій пізнання джерел.
- ◉ Сама логіка розвитку архівістики в Україні актуалізує гостру потребу в узагальненні та критичному аналізі попереднього досвіду в цій важливій сфері науки, культури, державного будівництва. Відтак великого значення набуває вивчення тенденцій розвитку архівної науки і освіти, еволюції ідей, принципів і методів архівознавства в період XVIII століття, коли архівна справа розвивалася з одного боку в умовах жорсткого регламентування з боку Російської імперії, з іншого в умовах національної державності у вигляді Гетьманщини.
- ◉ Історія розвитку архівознавства та архівної освіти в Україні і до сьогодні спеціально не вивчалася, а в історіографії проблема, означена в даній роботі, ще не знайшла спеціального розгляду. Окремі аспекти історії архівної справи в XVIII ст. містяться в узагальнюючих роботах "Архівознавство" (К, 1998), "Нариси історії архівної справи в Україні" (К., 2002).

- У контексті загальної ситуації в сфері архівної справи Російської імперії розглядається українська архівістика в роботах радянського періоду авторів В. Н. Самошенка, І. І. Корнева, Є. М. Тальман, Д. М. Епштейн. Узагальнюючий огляд архівної справи з найдавніших часів містить стаття українського дослідника О. Г. Мітюкова.
- Актуальність даного дослідження зумовлена необхідністю узагальнення, систематизації та у певній мірі заповнення означеної наукової прогалини, виявлення закономірностей розвитку української архівної науки і освіти, неупередженої оцінки їх здобутків.
- Мета дослідження полягає у науковій реконструкції, осмисленні й комплексному аналізі процесу становлення й особливостей розвитку архівної науки в Україні, а також розгляд і вивчення технології збереження документів, характеристика основних методів зберігання документів і їх опис.

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ

17 СТ.

- Початок українського Державного архіву (термін "державний архів України" використав відомий український історик Іван Крип'якевич) дослідники пов'язують з зародженням козацтва, формуванням Запорозької Січі і виникненням козацького управління. Історичні джерела 16 ст. засвідчують існування військового архіву у Трахтемирові Київського воєводства. Реєстрове козацтво зберігало у цьому місті свій арсенал, казну, королівські короги, переховувало важливі документи - козацькі привілеї.
- З утворенням козацько-гетьманської держави Богдана Хмельницького архів став державним. При гетьмані існувала Генеральна військова канцелярія, до якої надходили і відкладалися численні акти про внутрішнє врядування, дипломатичні зносини з сусідніми країнами.
- Необхідність наведення різних довідок для гетьманського правління обумовила утворення архіву при Генеральній військовій канцелярії. На чолі архіву стояв генеральний військовий писар.
- У його руках було і діловодство Генеральної військової канцелярії.

- Державний архів за Б. Хмельницького містився у гетьманській резиденції в Чигирині під наглядом генерального писаря Івана Виговського.
- Під час військових походів деякі документи були в похіднім архіві в гетьманському таборі. В архіві при Генеральній військовій канцелярії відкладалися документи про відносини гетьмана з місцевою адміністрацією - полковими і сотенними канцеляріями, а також переховувалися привілеї, договори, листування. Поділ України на Лівобережну та Правобережну, політичні і воєнні події після Андрусівського перемир'я 1667 р. мали катастрофічні наслідки для українських архівів - вели до розпорошування державного архіву і значних втрат документів.

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ УСТАНОВ ТА АРХІВІВ УКРАЇНИ - ГЕТЬМАНЩИНИ У 18 СТ

- У 18 ст., крім канцелярії гетьманського уряду, існували й інші вищі урядові інституції Гетьманщини - Генеральна скарбова канцелярія (генеральний підскарбій відав і архівом), генеральний суд, при якому було своє діловодство і архів. При канцелярії генерального обозного, який відав артилерією, також формувався архів (частина документального зібрання канцелярії генеральної артилерії зберігається нині в ЦДІАК України, ф. 1641). У 1722 р. за наказом Петра I було запроваджено правління Малоросійської колегії, яка перебувала в Глухові і підлягала Сенатові.

- Внаслідок діяльності цих центральних установ відклалися величезні архівні фонди. Архівні документи, які збереглися до цього часу, подають цінні відомості про історію архівної справи доби Гетьманщини.
- У фонді канцелярії гетьмана Кирила Розумовського (ЦДІАК України, ф. 269) є документ 1763 р., який повідомляє про порядкування в архіві Генеральної канцелярії, зокрема про правила роботи архіву щодо зберігання документів, їхнього обліку, створення довідкового апарату.
- В документі є перше свідчення про затвердження генерального архіваріуса. Генеральна канцелярія призначила на цю посаду українського письменника Семена Дівовича. Враховуючи те, що "дела в архиве не в надлежащем порядке содержатся", ставилося перед архіваріусом головне завдання - "принятыя в архиву указы, грамоты, книги и дела... содержат в наилучнейшем бережении и сохранности".

- Друга Малоросійська колегія, відновлена указом Катерини II у 1764 р., стала єдиним найвищим урядом Гетьманщини. Генеральну військову канцелярію остаточно було скасовано, а її архів перевезено до будинку Малоросійської колегії. Таким чином, до складу архіву Малоросійської колегії входили справи Генеральної військової канцелярії, яка була при українських гетьманах з середини 17 ст., і справи власне Малоросійської колегії, яка існувала в 1722-1727 рр. і потім 1764-1786 рр.
- Архіви центральних установ Гетьманщини, з'єднані в "Генеральную Малороссийскую архиву", президент Малоросійської колегії граф П. О. Рум'янцев упорядкував і організував охорону архівного майна. Важливим моментом в архівній справі було утворення окремої структури у складі Малоросійської колегії, яка відала архівним матеріалом, "Генеральной Малороссийской архивы".
- У 1764 р. було скасовано гетьманське правління, а з поширенням в Україну в 1781 р. "Учреждения о губерниях" і введенням намісницького правління ліквідовувались усі установи Гетьманщини. У 1782 р. ліквідовано і Малоросійську колегію. "Генеральная Малороссийская архива" була приречена на розпорошення.

- Матеріали, які стосувалися території новостворених намісництв - Київського, Чернігівського і Новгород-Сіверського, передавалися до казенних палат трьох намісництв. Усі справи з архіву Гетьманщини, які були загального характеру ("почитались генеральними"), за указом Сенату 1781 р. перевозили до Чернігова. З архівом Малоросійської колегії зобов'язаний був їхати архівар Адамович.
- Пожежа 1784 р. в Глухові знищила значну частину архіву. Документи, які залишилися, в 1786 р. частково було перевезено до Чернігова і розміщено в архіві намісництва (згодом - в архіві губерніального правління). Багато справ відправили також до Києва та Новгород-Сіверського. Деякі акти з архіву Гетьманщини потрапили в петербурзький архів Військово-топографічного депо. В 1880 р. частину згаданого архіву було передано до Харківського історичного архіву.
- Архівні матеріали Старої Гетьманщини поповнили приватні колекції відомих збирачів старожитностей М. Маркевича, М. Судієнка, О. Лазаревського, О. Кістяківського. Такою складністю і драматизмом позначена "одіссея" Генеральної малоросійської архіву. Дослідження цього архіву передбачає пошуки розкиданих його частин і гіпотетичну реконструкцію тієї частини архіву, яку втрачено назавжди.
- В Україні-Гетьманщині архіви формувалися і при місцевих органах влади - полкових і сотенних канцеляріях, органах міського самоврядування.

- Полкове діловодство зосереджувалося в полкових канцеляріях. Відав канцелярією полковий писар, який мав окремий штат службовців. У канцелярії було кілька відділень (повиттів), які у 18 ст. називали "столами", і полковий архів, де зберігалися оригінали документів. "Полкова архіви ", як правило, зберігалася на горищі або у підвалі будинку полкової канцелярії. Справи з полкових канцелярій і архівів нерідко потрапляли до архіву Малоросійської колегії в Глухові.
- Вивчення функцій і особливостей діловодства центральних і місцевих установ-фондоутворювачів є важливою умовою відтворення цілісної картини розвитку архівної справи в Старій Гетьманщині і характеристики її унікального архівного фонду.

МОНАСТИРСЬКІ АРХІВИ

- Серед церковних архівів 18 ст. найціннішими були монастирські фонди. Монастирі - важливі церковно-політичні та соціально-економічні інституції - мали багаті бібліотеки, друкарні, скрипторії (майстерні, де переписували книги). У монастирях документи ретельно зберігали як вагомі юридичні свідчення про надані права і привілеї.
- Серед них - універсали гетьманів, жалувані грамоти російських царів, дарчі, купчі на землі і маєтки. Великі за обсягом архівні фонди зосередилися у древніх монастирях: Києво-Печерській лаврі, Михайлівському Золотоверхому і Михайлівському Видубицькому

- Не змінилися особливості монастирських архівів як мішаних сховищ вотчинної і церковно-адміністративної документації. Поряд з практичним використанням монастирських архівних документів зростала їх роль як історичних джерел. Монастирі були місцем, де склалися хроніки та літописи.
- Монастирські архіви у 18 ст. зазнали значних втрат внаслідок цілеспрямованого вилучення документів.
- У 1720 р. Петро I наказав архієреям усіх єпархій оглянути в монастирях стародавні жалувані грамоти і "другие курьезные письма оригинальные, также книги исторические, рукописные й печатные". 1781 р.

- Святійший Синод звелів Києво-Печерській лаврі відібрати і надіслати документи для складання історичних описів монастирів Російської імперії. Після секуляризації монастирських земель у 1786 р. багато документів українських монастирів було передано до Київської казенної палати.
- Переважна більшість збережених монастирських архівних фондів зосереджена нині в державних архівосховищах України.

ФАМІЛЬНІ АРХІВИ В УКРАЇНІ-ГЕТЬМАНЩИНІ

- Піднесення політичного і культурного життя в Україні – Гетьманщині у 2-й половині 17-18 ст., прагнення козацько-старшинської верхівки закріпити за собою привілеї, права власності сприяли формуванню родинних (фамільних) архівів. Архівні зібрання найвпливовіших у Гетьманщині родин - Забіл, Кочубеїв, Маркевичів, Милорадовичів, Новицьких, Полуботків, Стороженків, Судим та ін. охоплювали численні матеріали офіційних установ, документи на право власності та володіння, надання привілеїв (універсали, купчі, дарчі, духовні грамоти), офіційне і приватне листування, родовідні документи тощо.

- Дбайливе ставлення власників до цих паперів було характерною рисою українського дворянства. "В редкой дворянской семье, - зазначали дослідники, - не было более или менее значительного собрания семейных документов". Українське дворянство, яке було елітою суспільства Лівобережної України, зосередило в своїх фамільних архівах унікальні пам'ятки історії і культури.
- Фамільні архіви Гетьманщини розпорошувалися при неодноразових поділах майна між спадкоємцями, поповнювали приватні зібрання колекціонерів, гинули від часу. Деякі залишки фамільних архівів відклалися в фондосховищах архівів, бібліотек, музеїв України та Росії.

АРХІВ КОША НОВОЇ ЗАПОРОЗЬКОЇ СІЧІ

- Унікальним документальним комплексом 18 ст. був архів Коша Нової Запорозької Січі, матеріали якого охоплювали 1713-1776 рр. Архів Січі існував ще з 17 ст. Відомо, що Січова школа на Запоріжжі готувала канцеляристів, в обов'язки яких входило також зберігання документів. Під час руйнування Січі в 1709 р. зазнав розгрому і архів. Архів Нової Запорозької Січі сформувався в результаті діяльності військової канцелярії Коша, в якій було зосереджено його діловодство.
- Широкі взаємини Запорозької Січі з Росією, Кримом, Правобережною Україною, Гетьманщиною позначилися на особливостях архіву Коша. Велику частину архівних матеріалів становило зовнішнє листування з кримським ханом, султанами ногайських орд, польськими старостами, з гетьманами та Генеральною військовою канцелярією, з російською владою.

- Архів Коша Нової Запорозької Січі є унікальним зібранням джерел з історії запорозького козацтва, різноманітних за формою, походженням, тематикою, інформаційними можливостями. Це насамперед внутрішня документація Коша: універсали, накази, листи, переписи населення і майна, реєстри шкод, заподіяних пошестями чи ординськими наскоками, тощо. Чимало джерел стосується листування Коша з Гетьманщиною, є тут чимало документів, що вийшли з-під пера керівників Гетьманщини (гетьмани І. Мазепа, П. Орлик, Д. Апостол, К. Розумовський, полковники, генеральна старшина).
- Крім документів українського походження, є документи російські (імператорські укази та грамоти, накази й розпорядження, ордери командування російських військ, Сенату, Синоду), польські, турецькі й кримськотатарські.

- Матеріали Архіву Коша Нової Запорозької Січі дозволяють всебічно висвітлити історію Нової Січі, її устрій, функціонування органів влади, особливості її військового ладу та військового мистецтва, принципи комплектування Війська Запорозького, нарешті, біографії багатьох запорожців, особливо з-поміж старшини. Вони дозволяють також простежити хід заселення та освоєння запорожцями Південної України, заснування ними хуторів, сіл і міст, спорудження православних храмів.
- Ці матеріали проливають світло на динаміку зростання чисельності міст і сіл, походження топонімів, систему господарювання на землях Січі, лісокористування, природоохоронні заходи Коша.

- ⦿ Є чимало даних про участь запорожців у національно-визвольних рухах українського народу, насамперед у гайдамацькому, боротьбу Коша проти колоніальної політики Російської імперії, втечі кріпаків на Січ тощо.
- ⦿ Дуже багато джерел стосуються прикордонних конфліктів, взаємовідносин із сусідніми державами, дипломатичних відносин, діяльності розвідки і особливо ролі запорожців у російсько-турецьких війнах 1735-39 і 1768-74. Матеріали Архіву Коша Нової Запорозької Січі є надзвичайно цінним джерелом з історії всієї Східної та Південної-Східної Європи
- ⦿ За підрахунками дослідників, щорічно з військової канцелярії виходило 4-5 тис. документів. Такою була і кількість вхідних документів.

- Відкладалася і внутрішня документація судочинства, адміністративної та господарської діяльності. Отже, в канцелярії Коша протягом року зосереджувалося від 10 до 12 тис. документів.
- Діловодство військової канцелярії Запорозької Січі зазнало російського впливу, діловодні папери приводились у відповідність до вимог російських канцелярій. Документи в канцелярії систематизували, справам надавали діловодні заголовки, наприклад "Разные дела прежних годов". Наприкінці року складали описи справ, які передавали до архіву. Щороку архів поповнювався майже 400 справами.
- За час існування канцелярії та архіву в ньому зосереджувалося до 15 тис. справ. Архів Коша було упорядковано, більшу частину справ зшито, складено опис (про існування опису свідчать номери на справах). На жаль, опис архіву, складений у 18 ст., не зберігся. Архів Коша з часом був розпорошений і зазнав значних втрат.

- Після захоплення Січі в 1775 р. Г. Потьомкін вилучив з кошового архіву унікальні документи: універсал Б. Хмельницького 15 січня 1655 р. на підтвердження грамоти 1575 р. польського короля Стефана Баторія війську запорозькому, яка визначала кордони його володінь, приватні листи Потьомкіна до кошового П. Калнишевського, журнали вихідних документів канцелярії Потьомкіна та ін. Опис Лефортівського архіву, куди згодом потрапили папери Г. Потьомкіна, містить "Документи, найденные при уничтожении Сечи Запорожской и Кошевой церкви".
- Основний масив документів архіву після 1775 р. опинився у розпорядженні коменданта Новосіченського ретраншементу, а зі скасуванням останнього потрапив до Катеринославського повітового суду. За наказом новоросійського і бессарабського генерал-губернатора М. С. Воронцова повітовий суд у 1839-1845 рр. надіслав запорозький архів до Одеси.

- . Документи Січового архіву надійшли у розпорядження А. Скальковського, який майже 60 років був охоронцем цього цінного матеріалу (зберігав документи вдома), вивчав архівні документи.
- Після смерті А. Скальковського із запорозького архіву документи вилучалися і потрапляли до приватних зібрань, наукових архівів історичних товариств. Збірку запорозьких матеріалів, які були частиною фонду Коша, син А. Скальковського передав Російській академії наук.
- До Єдиного державного архівного фонду архів Коша приєднано у 1926 р., в Одеському губархіві його упорядкували і склали опис. У 1931 р. Одеський крайовий історичний архів передав фонд Коша до Всеукраїнського архіву давніх актів у м. Харкові, де він зберігався до 1941 р. В роки Великої Вітчизняної війни фонд був евакуйований на схід, а під час реєвакації архівних документів фонд Коша Нової Запорозької Січі привезли до Києва, де він зберігається і нині (ЦДІАК України, ф. 229).
- Внаслідок численних переміщень протягом 170 років архів зазнав значних втрат, було порушено систематизацію справ, відбулося змішування документів.

- Актуальним на сьогодні є не тільки археографічне опрацювання архіву Коша і видання важливого для науки корпусу історичних документів, а й архівознавче дослідження: вивчення історії його формування, побутування, здійснення наукової реконструкції складу і змісту розпорошеного архівного фонду.

Дякую за увагу